

Máme-li na mysli potřebu a požadavek rozvíjet sociologické poznání o poznání, vytvářet a dotvářet systém výchozích a odvozených pojmů, principů, zdůvodněných hypotéz, pravidel, zákonů a zákonitostí, s jejichž pomocí mohou být určovány nejen fragmenty reálného světa, ale i jeho celkové charakteristiky, je logické a racionální rozdělit sledovanou fakticitu na fakty každodenního a fakty vědeckého poznání. V jiných přístupech je samozřejmě možno volit jiná kritéria dělení. Pro fakty vědeckého poznání jsou příznačné nejméně tři skutečnosti:

1) *Ontologicky* se problematika vědeckého faktu opírá „o určité pojetí vztahu hmoty a ducha“ [Marx—Engels 1967 : 308], vztahu lidského vědomí k materiálnímu bytí. Přitom je nutno respektovat rozdíl mezi faktem jako elementem objektivní skutečnosti a faktem jako elementem poznání.

2) V *metodologicky propracovaných přístupech* je sledováno především to, co je obecně platné, opakující se, zdůvodněné, kauzální, vnitřní, určující a podstatné.

Zatímco v každodenním poznání zaznamenáváme vnější vlastnosti jevů (jejich barvu, chuť, tvar, náladu atd.), vědecký fakt charakterizuje to, co je příčinou vnitřního napětí, co tvoří obsah, osobitost vlastností a vztahů. Poznat vnitřní znamená poznat rozpory. Skutečná povaha stavu a dynamiky sociálního světa lidí může být pochopena jen při poznání vnitřního, jen v analýze podstaty toho, co je základní, určující v obsahu předmětu a co má rozmanité vnější projevy.

Proto je možno vědecká poznání charakterizovat jako dialektický rozporný proces pronikání do podstaty věcí, jevů a skutečností, do jejich vzájemných souvislostí a vztahů.

3) *Základní gnozeologická charakteristika* je dána dvěma požadavky:

a) Pronikat do hloubky a zkoumat příčiny a souvislosti sledovaných jevů a skutečností. Bylo by „gnozeologickou nesmyslností“ pokoušet se analyzovat a vysvětlit získanou fakticitu bez určujících souvislostí. Počínali bychom si jako lékař, který chce léčit infarkt myokardu, aniž by se zajímal o jeho příčiny a souvislosti s celkovým organismem člověka.

b) Překonat nahodilost, jedinečnost a „diskrétnost“ systematickosti.

Vědecké poznání je systémově organizováno a také jeho výsledky musí být systematizovány. Prosté hromadění poznatků dostává v systematizaci nové kvality. Systémovost směřuje k rozvíjení celostních pohledů na svět se všemi jeho rozpory a tendencemi; systémovost směřuje k obecně filozofickému výkladu. Systematizovat znamená vytvářet něco celostního, respektive dotvářet celek, který je jednotou částí. Část (jednotlivý fakt) je skladebným komponentem celku. Systém je tvořen z částí, ale současně je elementem jiného celku.

\* ) Tato stať navazuje na *Dialektiku faktů*, která byla publikována v č. 1/1988 Sociologického časopisu.

Systémová, komplexní analýza sociální skutečnosti je organicky spojena se samou podstatou marxismu-leninismu jako jednotného a uceleného učení. Je teoreticko-metodologickou orientací, jež vede k dosažení celostného pohledu, k posuzování světa lidí v souhrnu jeho rozporů a konfliktů, k postižení základních a určujících tendencí a obecně filozofických zobecnění.

A tak neškodí připomenout zapomínanou skutečnost: „Poznání je skutečným poznáním podstaty teprve tehdy, je-li chápáno jako systém. Tedy nikoli v jedné nebo dvou kategoriích, nýbrž v kategoriální soustavě, která umožňuje otevřít specifické problémy v jejich vzájemné relaci, tj. jako odraz celku. Rozvoj této soustavy zůstává vždy kritériem rozvíjení a úrovně teoretické analýzy objektu vědy“ [Dorotiková 1987 : 98].

Taková soustava se nutně orientuje na obecné, podstatné znaky všech sledovaných jevů a procesů. Vychází ze stanovisek subjektu, jeho různých pojetí a hodnocení, ale neabsolutizuje subjektivní aspekty, protože teprve v obrazu celku jsou naplněny možnosti objektivního poznání.

Hodnocení, v němž subjekt projevuje své názory, představy a mínění, se stává výrazným a základním momentem procesu poznání. Má-li však být objektivizováno, pak jeho neoddělitelnou částí musí být i zařazení poznatků do určitého systému poznání a hodnot.

Takový systém vědomě preferuje hodnoty určitých jevů a skutečností a stanoví specifický charakter, „hranice“ dílčího, specifického, jedinečného. Předpoklady pravdivého poznání jsou proto nutně spojeny s filozofií. Představují určité preference a jsou tedy nutně preferenčním systémem, koncepcí postulující ideální cíl. Jsme-li dialektiky, musíme připustit, že žádná sebedokonalejší koncepce teoretického poznání nebude nikdy tak „bohatá“, aby postihla všechny reálné vnitřní rozpornosti, dané specifikou situace a konkrétností historického vývoje. I tady platí, že skutečnost je vždy bohatší než sebepracovanější idea.

Fakt vstupuje do vědeckého poznání až tehdy, je-li zařazen do závěrů teorie, stane-li se součástí systému teoretických premis (postupů, výkladů), součástí procesů, v nichž jsou potvrzována a vyvracena, upřeshňována daná nebo vytvářena nová poznání.

V základech metod systémové a strukturní analýzy je požadavek, aby každý fakt, každý jev, proces, poznatek a každá věc byly analyzovány a posuzovány v celostnosti, tedy v jednotě rozmanitých a univerzálních vztahů se všemi ostatními jevy a věcmi. Tato celostnost má různou povahu a je projevem určitého stupně organizovanosti. Může být například *neorganizovanou* *sumarizací*. (Příležitostným shlukem lidí, konglomerátem náhodně spojené populace.) Jinou povahu má celostnost, která se vyznačuje určitou organizovaností a uspořádaností. To vyžaduje jistý stupeň formalizace vztahů. Mohli bychom proto hovořit o *organizované celostnosti*.

Celostnost není výsledkem mechanické sumarizace sledovaných elementů. Jen ve zjednodušujících přístupech mechanického materialismu bývá celek chápán jako prostý souhrn svých částí. To však neznamená, že sumarizace není v procesech poznání racionálním postupem. Umožňuje například formulovat obecné teze, ukazující vzájemné závislosti dvou nebo více se podmiňujících skutečností.

Ve srovnání s postupem, kdy jsou sumarizovány (shrnuť) všechny dostupné údaje, jež jsou v dané chvíli k dispozici (které nám například v dopisech poslali náhodní čtenáři, nebo je zaznamenali referenti při svých přednáškách

apod.), *sumarizace v sociologickém poznání představuje vědomé utřídění určité fakticity.*

Takovou sumarizaci provádíme na základě předem stanovených indikačních znaků, jakými například mohou být: socioprofesi zařazení, vzdělání, pohlaví, národnost, stranická příslušnost, apod. S pomocí sumarizace je možno se vyslovit o směru a zaměření sledovaných procesů — tedy charakterizovat tendence o vnějších trendech, které zprostředkovaně ovlivňují vnitřní, příčinné procesy analyzovaných jevů a skutečností.

Sumarizace je a není novou kvalitou poznání.

Je novou kvalitou ve smyslu soustředění, utřídění a porovnání získaných poznatků empirické fakticity. Přináší informace, jež mohou působit jako výrazný stimul pro překonání dlouhodobě pěstovaných iluzí a stereotypů. Nežádá nastoluje požadavek: zbavit se ustálených představ, které se změnily v bývalou pravdu, a dopracovat se nového teoretického uchopení současných sociálních a vědeckotechnických změn.

Sumarizace není novou kvalitou v tom smyslu, že vědecká poznání nelze zaměnit za explozi (inflaci) sumarizovaných empirických údajů. Vědecké poznání je systematizace zkoumající každý jev v jednotě rozmanitých a univerzálních vztahů a závislosti se všemi ostatními jevy a věcmi. Vědecké poznání je systematizace vedoucí k celostnosti: je to třídění, porovnávání, promýšlení a zobecnění a především sdělení; je to objevení tendencí, jež vedou k překonání daného, existujícího.<sup>1</sup>

V celostním přístupu se vztahy a závislosti spojují do určitého celku. Teoreticko-metodologická konstrukce poznání tvoří vnitřní základ tohoto celku.

V celostním přístupu je možno naše poznání dovést až k pravdivé generalizaci, formulující tendence, které mají tvar (charakter) zákona [Cirbes 1987 : 75–77].

Fakty, jejich sumarizace a celostní posouzení představují tři nejpodstatnější složky interpretace.

*V dialektickomaterialistických přístupech musí být celostnost získané fakticity čímsi víc než prostým souhrnem jednotlivých empirických skutečností. Toto „navíc“ není samozřejmě žádným „vnutknutím božím“, které „osvítílo fakty každodennosti“.* Není čímsi zvenku daným a přidaným do našeho světa.

Jak vzniká, čím je dáno, co určuje a čím se stává toto „navíc“?

Betonová tvárnice, jež tvoří součást stavby, je víc než hromada tvárniceového materiálu, který čeká na své použití.

Tón, jenž se stal součástí hudební kompozice, je víc než ten, který vydává nástroj při prstovém nebo dechovém cvičení.

Toto „víc“ představuje určitou energii, kvalitu, hodnotu celostnosti, která se realizuje tím, jak slouží potřebám člověka. Toto „navíc“ vzniká, „je dáno“, určeno, vytvořeno určitými teoreticko-metodologickými přístupy a poznatky, v nichž se zhodnocují tisícileté zkušenosti lidstva.

*Proto za základní gnozeologické vlastnosti vědeckého poznání můžeme označit pravdivost, systémovost a celostnost. V jejich naplnění usilujeme o překonání rozdílů a rozporů mezi ideálním a reálným. Rozpor mezi ideálním a jsoucim provází všechna období vývoje vědy a je jedním z podstatných momentů její gnozeologické problematiky.*

Citovaný S. F. Martynovič v této souvislosti píše o gnozeologickém ideálu vědeckého poznání, který tvoří objektivnost, pravdivost a praktická užitečnost vědeckých poznatků. Jen vzájemné spojení gnozeologického a sociálního ideálu umožňuje pochopit, proč subjektu vyhovují poznatky, které jsou z hlediska gnozeologického ideálu nedokonalé [Martynovič 1983 : 30].

V pojmu gnozeologický ideál je integrována vědecká pravdivost a praktická

užitečnost vědeckých poznatků. Právě v jejich spojení — i při relativní nedokonalosti a nutné nepřesnosti — je využitelnost a společenská prospěšnost těchto poznatků.

Vědecké fakty, stejně jako vědecká teorie, se stávají tvrzeními, která nepopisují jednotlivé vlastnosti a vztahy vlastní reálným, každodenním jevům a skutečnostem, ale jsou v abstrakci idealizovaným odrazem skutečnosti. Takové fakty představují neoddělitelnou součást procesu abstrakce, který je nejcharakterističtější vlastností vědeckého poznání.

Vědecké fakty jsou atributivním momentem, fragmentem, prvkem vědeckého poznání.

Tak jako v případě jiných pojmů i tady se setkáváme s nejasností, mnohoznačností a neurčitostí používaných termínů. Nic na tom nemění skutečnost, že pojem fakt má vysokou komunikační frekvenci a že význam jeho definování je gnozeologicky prvořadý.

Konečně i osudy jiných, pro procesy poznání „gnozeologicky prvořadých pojmů“ nebyly jednoduché a v obsahovém ujasňování přímočaré. Potíže jsou dány rozdíly a složitostmi vzájemných vztahů mezi tzv. běžným, každodenním jazykem a například mezi jazykem filozofických termínů a pojmů speciálních věd. Jejich záměna může vést k nedorozuměním, která mají vážné nejen gnozeologické, ale i ontologické důsledky.(1)

### **Fakt jako fragment poznání**

Etymologicky se význam slova fakt měnil a mění v souvislosti s praktickou činností lidí. V sociálním styku přijímal a přijímá stále nové funkční charakteristiky.

V běžném jazyce se dnes fakt stal synonymem takových slov, jako skutečnost, věc, událost, jednání a činnost, synonymem epizod a procesů, prvků přírody a společnosti. S pojmem fakt se stále častěji setkáváme při hodnocení hodnověrnosti a jedinečnosti bezprostředně studovaného a pozorovaného poznatku, který byl získán v praktické činnosti lidí. O takových faktech mluvíme jako o „empirickém materiálu“, o „empirické fakticitě“, která se vztahuje k objektivní skutečnosti, nebo je spojena se sférou vědomí.(2)

---

(1) Příkladem nad jiné přesvědčivým tu může být např. Leninova polemika s ruskými machisty. Na nové objevy v přírodních vědách, jakými např. byly paprsky (W. C. Roentgen), teorie elektronů (H. A. Lorentz), záření uranu (J. Becquerel), teorie kvant (M. Planck), teorie relativity (A. Einstein) aj., reagovali někteří filozofové, ale i matematici a fyzici „útěkem od materialismu“, protože — jak psali — „hmota zmizela“. Lenin ve filozofické analýze ukázal, že „hmota zmizela“ ve své vážitelnosti, nepropustnosti, měřitelnosti, nedělitelnosti a dalších fyzikálních vlastnostech. V nových objevech přírodních věd zmizela hmota dosavadních představ mechanických materialistů. Právě v souvislosti s touto polemikou Lenin dokazuje, že všem předmetům a procesům vnějšího světa je vlastní skutečnost, že existují mimo a nezávisle na vědomí, že jsou objektivní. Především tato nezávislost a objektivnost je spojena a zobecněna v pojmu hmota. V definici Lenina je hmota „filozofická kategorie k označení objektivní reality, jež je dána člověku v jeho počítacích, jež je kopírována, fotografována, zobrazována našimi počítky a existuje nezávisle na nich“ [Lenin 1958 : 133].

Filozofické vymezení hmoty je vlastně dalšími objevy speciálních věd nevyvratitelné. Stává se nejen gnozeologicky, ale i ontologicky primární pro všechna poznání speciálních společenskovědních a přírodovědních disciplín.

Pro jejich další vývoj muselo být nutně ukázáno, čím je pojem hmota v běžném jazyce, čím se stává v přístupech a v jazyce speciálních věd a jaké výchozí postavení přijímá tento pojem ve filozofické interpretaci.

(2) Zajímavě a s novými prostřehy se k této problematice vyslovuje F. Čížek v článku *Fakta jsou fakta?*, Tvorba č. 8 z 25. 2. 1987, s. 14—15. Ukazuje, jak mohou

V těchto významech je pojem fakt výrazem procesů vzájemného působení subjektu a objektu v jednotě s jeho výsledkem. Spíše než do budoucnosti je zaměřen na přítomnost a minulost.

Význam pojmu fakt v běžném jazyce se stává určitou polohou (skutečností), kterou nelze odmítat nebo ignorovat ani v jazyce speciálních společenských a přírodovědných disciplín, ani ve filozofické terminologii.

Vědecká poznání — mají-li si uchovat spojení se sociálním světem lidí — musí nutně respektovat i jeho běžný, každodenně používaný pojmový systém. V opačném případě by se tato poznání ocitla mimo sociální realitu a ztratila by svůj smysl.

Při všem, co bylo řečeno, však stále jednoznačně platí, že fakty, nerozlučně spojené s celým systémem poznání, se stávají základním fragmentem vědecké analýzy.

Náš pokus ukázat rozmanitosti termínu vědecký fakt není dán zálibou „pohrávat si s abstrakcí“, i když filozofování bývá občas nejen příjemné, ale i užitečné. Otevírá poznávacímu subjektu některé přehlížené vazby a korelace, klade otázky a provokuje k odpovědím, k úvahám o skutečnostech, které jsou jen zdánlivě jasnou samozřejmostí. Filozofie a filozofové v sobě nesou antiický odkaz těch, pro něž fileo-sofia znamenalo milovat moudrost. Filozofie se stala nejen základem duchovní kultury lidstva, ale i tvůrčího myšlení, fantazie a nikdy neukončeného poznání všech mnohotvárností hmoty.

A tak nejen z důvodů ontologické, gnozeologické a světonázorové orientace, ale i „kulturou života a vyznání“ by měl být každý, jenž je spojen s poznáním speciálních přírodních a společenských věd, vlastně i filozofem.

Gnozeologicky považujeme fakt za základní prvek vědeckého poznání, za jeho určující fragment, který je objektivní pravdou systémově spojen, „zařazen“ do určitých pravidel, premis a závěrů teorie.

*Vědecký fakt je elementem systémové organizace vědeckého poznání.*

Systémová organizace vědeckého poznání, systémový přístup, je obecnou interdisciplinární metodologickou koncepcí [Cirbes 1987 : 32].

Na této úrovni metodologických přístupů, pro kterou je příznačná aplikovatelnost v různých oblastech vědy, se prosté mechanické seskupení znalostí (poznatků) mění v teoretický systém, jehož dalšími částmi jsou například pojmy, hypotézy, ověřená tvrzení, principy poznání, sondy a premisy, zákony a zákonitosti, metodologické a metodické poznatky a tvrzení atd. Tak například marxisticko-leninská sociologie se stala systémovou nikoli počtem prováděných výzkumů, ale právě určitou systematizací, seskupením a utříděním poznatků.

Pokusy vytvořit určité teorie bez systematizace poznatků nevedou jinak než ke spekulaci a scholastice. Tato skutečnost se promítá v dějinách praktické všech základních věd a dnes vlastně i do každého pokusu dosáhnout novým teoretickým výkladem.

Tak jako sběr, třídění a hodnocení empirické fakticity nejsou možné bez obecně teoretických předpokladů a zakládají se na obecných idejích, tak ani o vědeckém faktu nelze hovořit bez vztahu k určité soustavě poznání. „Vědecký fakt je nerozlučně spojen se systémem poznatků a v určitém smyslu neexistuje mimo něj“ [Čížek 1987 : 14].

Jestliže se prostý empirický popis, třídění a seskupení údajů mění v systém — pak nutně musíme pracovat s představami, v nichž se vědomí odtrhuje od

---

být protichůdně interpretovány fakty např. v propagandě, jak a čím se fakty objektivní skutečnosti a fakty vědomí stávají vědeckými fakty; jak se liší fakty společenských věd od faktů, s nimiž pracují přírodovědecké disciplíny atd.

svého bezprostředního zdroje a jež jsou spíše jejich „minulou stopou“, s myšlenkovou konfrontací smyslových vjemů — tedy s tím, co je bezprostřednímu vnímání nepřístupno, s pojmy, s hypotézami, zásadami poznání, se zákony atd.

Ukázali jsme si, že systémovost je atributivní vlastností vědeckého poznání. Proto zkoumáme-li obsah pojmu vědecký fakt, pak nestačí se omezit jen na výpočet jednotlivých vlastností a projevů v těch či oněch situacích, na bezprostřední empirické charakteristiky. Musíme sledovat, jaké místo zaujímá, „jaké úlohy hraje“ v systému teoretických poznatků.

## K modelům systematizace faktů

V podstatě je možno uplatnit dvě modely přístupů k systematizaci každodenních empirických poznatků. Naznačení „čistých modelových typů“ postihuje samozřejmě určité krajní tendence a skutečnosti, které se překrývají a vzájemně prolínají. Všechna naše „modelování“ jsou vlastně jen způsobem, jak v abstrakci naznačit linie určitých krajností.

Prvý model systematizace bychom mohli označit jako apriorní. Logické vývody a postupy meritorně rozhodují o tom, jak a kam, s jakou úlohou a významem musí být fakty každodennosti zařazeny do určitého systému. „Apriorní systematizace“ je jakýmsi metodologickým imperativem: postup systematizace faktů je správný, když je racionální z hlediska daných principů a dosažených poznatků. Méně se přihlíží k tomu, zda jsou tyto poznatky shodné s nově zjištěnou skutečností.

Takže například každodenní poznatky o aktivitě, kterou projevují příslušníci dělnické třídy, vstupují do systematizace faktů jako očekávaná samozřejmost. Skutečnost, že některé socioprofesionální skupiny dělnictva jsou výrazně zasazeny maloměstským pragmatismem, bývá už — jako součást hlubšího vědeckého poznání — systematizována mnohem obtížněji.

Druhý model vyjadřuje *aposteriorně otevřený přístup*. Představuje určitou věcnost metodologicky racionálního vyjádření. Logické úvahy o daných poznatcích a skutečnostech jsou sice v rámci svého racionálního vyjádření správné, ale netrvá se na požadavku, aby nové fakty byly shodné s odpovídajícím systémem premis prováděné systematizace.

Postup metodologické racionálnosti se tak objektivně orientuje k poznání a obnažení míst, jež se stávají zdrojem rozdílů, rozporů a společenských konfliktů.

Zatímco těžiště prvního modelu systematizace je ve vyžadované stabilitě teoretického systému a její porušování je charakterizováno jako negativum, zápor, odklon, deformace apod., druhý model systematizace je dynamický — připouští porušení své „stability“.

To neznamená, že není modelem, který systematizuje a integruje poznatky každodennosti. Má však tu nejdůležitější přednost: je nejen faktorem, jenž vede k integrujícím zobecněním, ale *tím, že připouští existující rozdíly, je potenciálně schopen reagovat na změny společenských vztahů a být systémem, který v potřebné dynamice tyto změny vyjadřuje*.

Ve vztahu k oběma modelům systematizace faktů poznání a vlastně i celé podstatě našeho revolučního učení lze jen připomenout gorbačovskou myšlenku, že socialismus nelze považovat za nějakou strnulou, neměnnou společnost. Také konkrétní práci na jejím zdokonalování nelze chápat jako způsob, jak složitou skutečnost vtěsnat do jednou provždy formulovaných idejí, pojmů a pouček [Gorbačov 1987 : 3].

Pravdivost jednou provždy formulovaných idejí, pojmů a pouček, stejně jako pravdivost „absolutní filozofie“, „absolutních“ metodologických a meto-

dičských přístupů a postupů končí tam, kde dané poznání nestačí k zprostředkování dalšího pohybu společnosti. Teorie se pak stává jen prostředkem nazírání na společnost a přestává být metodou jejího výkladu a přetváření.

V souvislosti s tím, jak je stále více zřejmé, že na společenskovědní frontě musíme vést hlavní úder proti dogmatismu a jeho průvodním jevům a odporům, stává se problematika volby modelů systematizace a principů poznání nanejvýš aktuální.

Ve spojení s těmito otázkami bylo jasně řešeno: „Žádné principy... nejsou pro nás idoly, před nimiž se máme obřádně klanět. Jejich závaznost nikoho nezbavuje povinnosti tvořivého myšlení a rozhodování, směle a rozhodně iniciativy v hledání nových cest vývoje, alternativních řešení otázek, kritického pohledu na skutečnost, neustálého ověřování platnosti závěrů přijatých sebeautoritativnějším kolektivem“ [Fojtík 1987 : 124].

Dogmatismus povyšuje autoritativní myšlení do takových politických, filosofických a etických poloh, které svou podstatou vedou ke stagnaci. Jejich autoritativní nositelé nejsou ochotni obsáhnout jevy objektivního světa v dialektice rozpornosti — a tak okolní svět člověka je ve společenskovědním poznání prezentován jako soubor nezvratných pravd a pouček, o nichž se nediskutuje.

Zatímco pro leninský, tvůrčí duch společenskovědního poznání je vlastní odhalení, a nikoli zahalení něčeho, dogmatismus představuje „agresivní protiklad dialektiky“, jehož živnou půdou jsou nevědomosti a školometství, kompromisnictví a služebnost.

Dogmatismus zbavuje dialektiku rozporů. Ty připouští vlastně jen jako třídní antagonismus nebo subjektivní deformace. V tomto vykleštění přijímá stále více místo eunucha, který hlídá v předpokoji svého pána, aby nikdo neviděl, jakou skutečně je jeho vzácná paní.

Sovětští představitelé upozorňují, že dogmatismus není vědecká teorie, ale životní postoj, vyvolaný osobními a skupinovými zájmy těch, kteří nechťejí nebo nejsou schopni odpovídat na aktuální otázky doby a řešit nové jevy našeho života. Proto jim i osobně vyhovují navyklé i pohodlné poměry spojené s byrokratickým úřadováním.

Dogmatismus, tento „podstatný článek brzdného mechanismu v oblasti společenského vědomí“, plní tedy i významné sociální funkce [Jakovlev 1987 : 2; Jakovlev 1987 : 3–22].

Silné tendence dogmatismu nejsou však jen něčím, co je šířeno „shora“ a co v určitých historických etapách vývoje socialistické společnosti má i výraznou institucionální podporu. Dogmatismus je bohužel i fenoménem určité úrovně politické kultury mas a morálně politického stavu některých řídicích a vědeckovýzkumných struktur.

Neplodná scholastika začíná tam, kde místo přesného, soustavného a systematického sledování konkrétních jevů se v abstrakci provádí „eskamotáž“ s nemnoha známými fakty.

Hazard takových přístupů může být katastrofální zejména tam, kde pravdivé, reprezentativní údaje procházejí filtrem, jenž připouští jen informace žádoucí.

Taková „abstrakce“, zbavená obsahu a vzdálená reálnému životu, se nemůže stát ničím jiným než prázdnou frází. „... tam, kde chybí poznání pravdy, není ani věda. Ten, kdo se bojí pravdy, nebo kdo pravdu dokonce záměrně zamlžuje, nemá právo pracovat ve společenských vědách. Zkreslování pravdy působí totiž dříve nebo později značné politické škody“ [Kunovjánek 1987 : 6].

Neodmítáme dogmatismus z nějakých subjektivních sympatií nebo antipatií. Podobně krátkozrakým a v důsledcích nebezpečným by byl přístup znehodno-

cující a odmítající vše, co bylo v minulosti uděláno. Konečně — to už tady bylo a poučení je víc než drahé a bolestivé. Analýza toho, co z minulosti nemůžeme a nemáme právo brát s sebou do budoucnosti, předpokládá nejen určité politické klima, ale i „... principiální průlom na celé teoretické frontě, založený na přísném rozboru celého souhrnu faktorů života společnosti, na vědeckém zdůvodnění cílů a perspektiv našeho hnutí“ [Gorbačov 1987 : 3].

V obnovování intelektuálního dynamismu může sociologie plnit mimořádné úkoly především proto, že má, zejména ve svých oborových disciplínách, úzké vazby na potřeby praxe.

*Jestliže stojíme na počátku nové etapy praxe i teorie socialismu, pak jednou z nejvíce „aktivizovaných společenskovědních disciplín“ musí být právě marxisticko-leninská sociologie.*

Dotýká se jak jednotlivých úseků, „enkláv“ společenského života, tak jednoty jejich vzájemného působení — tedy společnosti jako celku. Systematizuje poznání uvnitř těchto úseků a „enkláv“, mezi nimi a celou společností.

Marxisticko-leninská sociologie ve své dialektické podstatě odmítá strnulost a myšlenkovou lenost, nutí nás ke kritickému myšlení, které se nesnáší s žádnými striktními recepty.

### **Mnohoznačnost faktů**

Podat adekvátní charakteristiky obecných a zvláštních vlastností vědeckého faktu není snadné, protože i tady narážíme na mnohoznačnosti, které je možno soustředit do tohoto termínu. Tak například vědeckým faktem může být určitý fragment objektivní reality, událost, sdělení, soud, poznatek o objektivní realitě apod., který odráží reálné souvislosti a působení mnoha stránek a procesů.

*Fakty našeho poznání mají svůj zdroj nejen v objektivní realitě, ale i v samotné myšlenkové činnosti.*

To vůbec neznamená, že v obecně filozofických přístupech by se měl ztrácet zásadní rozdíl mezi faktem jako elementem objektivní skutečnosti a faktem jako elementem poznání.

Tak jako poznání přírody, společnosti a myšlení nelze vtěsnat do hranic filozofických přístupů, tak ani za fakty poznání nelze však považovat jen to, co je objektivní, na společenském vědomí nezávisle existující.

Objektivní je v procesech poznání ve svém obsahu samozřejmě jiný, odlišný pojem než objektivní ve smyslu nezávislý na vědomí. V marxismu-leninismu je ontologické tážení „o bytí vůbec“, „o podstatě jsoucna“ vyčerpáno materialistickým zodpovězením základní filozofické otázky.

Všem ostatním s ontologií spojeným relevantním problémům se musí věnovat teorie poznání. Jinak nám hrozí nebezpečí, že ontologii — jako základní disciplínu — budeme nadřazovat všem ostatním vědám.

Jde o to, aby ontologie nás ontologicky orientovala, aby nevytvářela „bariéry“ tam, kde se mění „úhel pohledu“ na obsah pojmu objektivní. Ontologická problematika je tedy spojena s mnohotvárností vědeckého faktu nepřímo.

Mnohotvárnost je dána především:

— *Rámcem poznávacího vztahu*, jenž se utváří mezi subjektem poznání a objektivní skutečností. Tento vztah má své „mezíky pohybu poznání“, představující vždy určitý odraz skutečnosti. Proto faktem může být například určitá událost, kterou zaznamenáváme v bezprostřednosti živého nazírání. Faktem se tak stává počinek jako nejjednodušší smyslový odraz. Faktem je i myšlenka — jako zprostředkované poznání předmětu, jeho vazeb, příčin a

souvislosti. Faktem je soud a úsudek jako základní forma myšlení, v níž prostřednictvím pojmů něco tvrdíme nebo vyvracíme apod. *Tak vlastně pohyb poznání se stává objektivním základem mnohotvárnosti významů, které připisujeme pojmu fakt.*

— *Formou odrazu objektivní skutečnosti* v lidském vědomí. Takovými formami odrazu například mohou být počítky, soudy, vjemy a představy; pojmy, soudy a úsudky.

— *Stavem připravenosti a schopnosti subjektu* (dispozicí subjektu). Ten může vstupovat do poznání jen „jednosměrným viděním“ a nachází proto „chudobu“ jevové skutečnosti. Jinak je tomu tam, kde subjekt v mnohodimenzionálních pohledech poznání interpretuje velké rozmanitosti, hloubku a širší vnitřně bohaté reality.

Nehledě na tyto „problémy mnohoznačnosti“ je třeba brát v úvahu další okolnosti:

a) Vědecký fakt charakterizujeme jako *element objektivní skutečnosti*, jako určitý prvek objektivně existující reality, kterou může být například část přírody nebo společnosti.

b) Vědecký fakt je *hodnověrný element poznání, hodnověrný poznatek o určité události či určitém procesu*. Vyjádření této hodnověrnosti u vědeckého faktu (na rozdíl od faktu každodenního poznání) nemá formu počítky, vjemu či představy, ale je myšlenkovým odrazem obecných a podstatných vlastností předmětů a jevů. Základní jeho formy jsou pojmy, soudy a úsudky.

c) Zatímco faktu každodenního poznání jsou vlastní víceméně bezprostřední skutečnosti, *ve vědeckém faktu se smyslová přítomnost ztrácí.*

Priorita smyslového se projevuje „v bezprostředně daném“, v konkrétnosti, ve zkratce, zahrnující mnoho rozličných smyslově vnímatelných věcí, v individualitě a parciálnosti, v diskrétnosti a jedinečnosti — tedy ve skutečnostech, které jsou součástí obecného, univerzálního.

*Ve vědeckém faktu je „smyslová přítomnost“ spojena s logickým natolik, že bez logického by tento fakt již nebyl poznáním.* Vědecký fakt se tak stává určitým teoretickým objektem. Ten nemůže být charakterizován jako prostý fragment skutečnosti. Je její logickou rekonstrukcí [Smirnov 1974 : 30–31].

Fakt každodennosti se mění ve vědecký fakt tím, jak empirické předpoklady našeho poznání v kvantifikaci a v zobecnění vstupují do soustavy logických operací. Je to jakási *logizace faktů*. „Fakt se mění v logickou substanci světa ... fakty se spojují s logickými možnostmi jejich formulace“ [Merzon 1970 : 116], píše L. S. Merzon, když charakterizuje Leninovy metodologické přístupy.

Vědecké fakty spojují poznatky o reálně existující skutečnosti s logickými možnostmi jejich formulace tím, jak jsou tyto poznatky zařazovány do širších souvislostí.

V těchto přístupech se spojují ontologická objektivnost a reálnost faktů s gnozeologií a logikou. Naplňují se tak požadavky pohybu poznání od smyslového k logickému. V logice pak překračujeme hranice prostého poznání faktů.

Nikdy bychom neměli zapomenout, že *vědecký fakt se stává novou kvalitou i proto, že vychází z faktů bezprostředních skutečností našeho života.* Vždycky bychom měli respektovat, že *empirické poznání je nevyhnutelnou etapou nalezení* (ukázání, objevení) *obecného, podstatného, jež nám umožňuje odhalit tendence, formulovat zákony a zákonitosti poznání.* Věda nemůže být vědou bez *empirických údajů o světě a jeho konkrétních projevech.*

Vědecké fakty představují opakovatelnost obecnosti těch poznatků a skuteč-

ností, které jsou objektivní, tedy nezávislé na subjektu. V této opakovatelnosti objevujeme obecná poznání a vztahy lidí nacházející své vyjádření v zákonech a zákonitostech. Ty klademe do základů lidské činnosti a nového, nikdy nekončícího poznání. „... milióny příkladů, prostých jako objev alizarinu v kamenouhelném dehtu, milióny pozorování nejen z dějin vědy a techniky, ale i ze všedního života kohokoli, ukazují člověku přeměnu „věci o sobě“ ve „věci pro nás“ [Lenin 1958 : 105], připomínal Lenin a tuto přeměnu charakterizoval jako „pravé poznání“.

### **Naše možnosti a naše omezení**

Nemůžeme charakterizovat vědecký fakt, aniž bychom ukázali jeho spojení s praxí. I tady probíhá jeden z předělů (jedna z hranic) mezi materialistickým a idealistickým výkladem. Spojení s praxí vystupuje jako předpoklad objektivnosti poznání.

V bohatství konkrétních projevů se k praxi vrací naše každodenní poznání například jako popis různých „zkratk“ zahrnujících hmotu rozličných, jedinečných, smyslově vnímatelných věcí.

K praxi se nutně vrací i vědecké poznání. Fakticita, s níž pracujeme, dává možnost ukázat a určit, jakými analyzovanými procesy a poznatky skutečně jsou, naznačit tendence jejich dalšího vývoje a ukázat, jaké budou.

„Přednost obecnosti“ vědeckého poznání je v tom, že zasahuje do procesů praxe jako určitá soustava poznání. Taková soustava může být charakterizována jako relativně uzavřený, jednotný, homogenní, ale nikoli bezrozporný systém poznání, jehož jednotlivé elementy se v různých etapách historického vývoje a se změnami sociálních podmínek mění.

*Tato „obecnost“ je návratem k praxi na vyšším základě, cestou aktivního přetváření dané skutečnosti. V této obecnosti se vědecký fakt stává součástí faktů soustavy poznání.*

Ani vědecké fakty, ačkoli patří do určité interpretační koncepce a zpravidla jsou i výsledkem úsilí a snažení celých generací lidí a představují nejvíce propracované a objektivní pravdě nejbližší poznání, nikdy nemohou poskytnout absolutně přesný a dokonalý obraz reality, nikdy nemohou být absolutně přesným poznáním.

*Nekonečné bohatství a rozmanitosti praxe nelze postihnout ani vědeckými fakty. Reálná dokonalost a pravdivost tohoto poznání je vždy také jeho faktickou omezeností.*

Mezi premisami pravdivého poznání by nemělo chybět zjištění, že existují *objektivní a subjektivní gnozeologická omezení*:

— Sám objekt poznání je ve své hloubce a šíři, ve svých vztazích a dynamice svého pohybu a vývoje objektivně nevyčerpatelný.

— Možnosti poznávacího subjektu jsou vždy nutně omezené, ale i neomezené. Jejich omezenost je dána omezenými možnostmi různých subjektů poznání. Neomezenost možností subjektu poznání je dána skutečností, že procesy poznání realizují celé řady generací. Vždy znovu a znovu otevírají nepoznané stránky přírody a společnosti, aby vedly svůj zápas za pravdivý, subjektivní odraz objektivního světa lidí a přírody.

Pro naše poznání je příznačná tendence stále častěji vyslovovat axioma — tvrzení, zásady, základní samozřejmé a nesporné poučky, které není třeba dokazovat. *Ze skutečnosti, že objektivní realita je neoddělitelná od pohybu a vývoje společnosti a že možnosti poznání jsou subjektivně omezené — vyplývá však spíše neaxiomatický charakter sociálních znalostí [Jakovlev 1987].*

Požadavek respektovat revoluční kontinuitu by se měl v dialektických přístupech promítnout do konkrétností, jež ukazují, s čím být kontinuitní a od čeho se oddělit, na co navazovat a co odmítnout jako daň době, naší nezralosti nebo nereálnému revolučnímu romantismu.

Je sice pravda, že „všichni jsme produkty doby“ a že občas býváme i jejími zajatci, ale to nic nemění na skutečnosti, že dialektická negace je jediný způsob“ (jediná možná cesta), jak „překročit okruh daného“, zbavit se teoretických premis, možná kdysi správných, ale v nových podmínkách praxí dávno překonaných, jak pečlivě zkoumat reálné rozpory a nastolit (obnovit) tvůrčí, leninský přístup v chápání cílů a prostředků socialistických přeměn.

M. Gorbačov v úvaze o změnách soustavy řízení sovětské ekonomiky říká, že odpověď na otázku, „jak a kam postupovat dál“, je závislá na tom, „... čeho se můžeme zříci, co je třeba upevňovat a zdokonalovat a co zavádět nové“ [Gorbačov 1987 : 3].

V kontinuitě a diskontinuitě poznání vyvolávají rozpornosti vědecké fakticity nekonečné těžkosti faktického zdůvodňování teorie. *Pravdivost v celku neznamená, že nová poznání nepovedou ke zpochybnění daných a k formulaci nových teoretických premis, k vyvracení a překonání postulátů, které se nám zdály nevyvratitelné a nepřekonatelné, k novým zjištěním a poznatkům, jež upřesní a překonají dosažené poznání.*

Proto je marxismus neslučitelný s dogmatismem, jenž jako projev sterility je vždy spojen se stagnací. *U těch, kteří se vnitřně ztotožnili s materialistickou dialektikou a pochopili, v čem je její revoluční síla, u těch neustálé překonávání daného a analýza nového a nepoznaného nevyvolávají pocit ohrožení, ale naopak — pocit jistoty.*

Pravda poznání je proces, a proto žádná poznání nemůžeme posuzovat jako hotová, zakončená a absolutně definitivní. Dynamika přírody a společnosti představuje v celku i v jednotlivostech nekonečnou sumu skutečností, vztahů, závislostí a změn, jejichž poznání a „ovládnutí“ je „údělem lidského rodu“.

Nekonečná „suma skutečností“ je základem pro nová a nová poznání, která přivolávají změny, jež se realizují v aktivní přetvářející činnosti člověka. Tam, kde věčná hledání a věčná přetváření byla nahrazena skepsí a lhostejností, kde rozhoduje úkryt osobního pohodlí a pragmatického přizpůsobování se danému, tam přichází únava myšlení a syndrom beznaděje.

Člověk žije věčným hledáním, poznáváním a přetvářením. Tak jako nelze oddělit hmotu a pohyb, nelze ani oddělit potřebu člověka poznávat a tvořit. Nelze si mechat vzít právo měnit tento svět! Nelze připustit jakoukoli rezignaci na „... historicky vytvořenou potřebu člověka rozvíjet se, uplatnit všechny své schopnosti, zaútočit na pevnost přírody kolem sebe i uvnitř člověka, osvojit si předmětné technické moci vytvořené lidmi a dát své činnosti takovou sílu, které by neodolaly staré hranice mezi lidmi“ [Richta 1963 : 80].

Pro tato poznání, jejich přetváření a rozvíjení, udělali klasikové marxismu-leninismu mnohé především tím, že „... byly objeveny zákony těchto změn, ukázána v hlavních a základních rysech objektivní logika těchto změn a jejich historického vývoje...“ [Lenin 1958 : 343].

Schopnost poznat a ovládnout objektivní logiku změn, dává — ve spojení se soustavným rozvojem poznání — člověku příležitost (možnost), aby vědomě řídil a realizoval své osudy, aby se nestal hříčkou přírodních a společenských sil.

Jde tedy právě „jen“ o soustavný rozvoj poznání, o naši schopnost poznávat poznání samo a dosáhnout prosazení a naplnění jeho výsledků v zápasech doby.

Marxisté spojují uznání objektivní pravdy nejen s nutností jejího neustá-

lého poznávání, ale i prosazování. Pravda poznání je dialektický proces, do něhož zasahují určitá gnozeologická omezení.(3)

Ukázali jsme si, že tato omezení mají své objektivní a subjektivní souvislosti. Pokud poznání není „postíženo nadvládou scholastiky“, která bývala vždy provázána podceňováním nebo i přehlížením reálné fakticity, pak v aktivním kontaktu se společenskou praxí se s těmito momenty gnozeologických omezení musíme nutně setkávat. K pochopení objektivních a subjektivních momentů těchto omezení nás nutně dovádí jednota praktické a poznávací činnosti.

Gnozeologická omezení rozhodují o relativní a absolutní pravdivosti našeho poznání, jsou určitým předpokladem, určitým stavem vědomí o světě lidí, přírody a myšlení. Jsou neoddělitelná od koncepcí a postupů, jejichž součástí se stávají vědecké fakty.

### **Invariantnost a absolutnost faktů?**

Vědecké fakty představují invariantní složku procesu poznání. Tato stálost v určitém smyslu není závislá na přeměnách teorie.

Invariantnost lze doložit následujícími argumenty:

1. Fakt představuje cosi „daného“, existujícího. Skutečnost daného jevu, kterou zaznamenáváme jako výsledek a projev praxe, není třeba prověřovat, není třeba o ní pochybovat: daný objekt, vlastnost, vztah, poznatek prostě existují, jsou invariantní. My vlastně „jen popisujeme“ bezprostřední průběh určitého procesu, sledujeme jeho nejzřetelnější vnější projevy.

2. Fakt je „diskrétní“. Spojuje projevy daného objektu s daným souborem vlastností, v daném prostorově časovém intervalu. To dává faktu přesnost, nespornost a nevyvratitelnost. A nejen to. Činí fakt na výsost individuálním, neopakovatelným. Vždy to tedy bude jiný fakt, v krajním případě s jinými časovými a prostorovými charakteristikami.

3. Specifickou vlastností vědeckého faktu, která ho činí invariantním základem poznání, je jeho nevyvratitelnost a nepochybnost [Merzon 1970 : 111 — 138].

Invariantnost ve spojení s nevyvratitelnou existencí, diskrétností, přesností, individuální neopakovatelností a nepochybností činí z faktu „tvrdohlavou věc“, která vstupuje do systému pravdivého poznání.

Přes zdánlivou nespornost všech těchto tří argumentů učíme se dnes neabsolutizovat své poznání a znovu hledat pravdivé argumenty. Tak i pojem vědecký fakt má svou „antimomii“ a naše poznání v jiných přístupech mohou získávat někdy i zcela odlišné interpretace. Je to dáno tím, že každý z uvedených racionálních argumentů v sobě nese rozpornosti. Právě proto formulu-

---

(3) Do procesu poznání zasahují, a někdy s nemalou silou a velkým dopadem, i skutečnosti, které jsme při jiné příležitosti charakterizovali jako mimognozeologická omezení. Nemají se složitostmi dialektického pronikání lidského rozumu do podstaty věcí, souvislostí a vztahů sice nic společného, ale přesto tu jsou a působí někdy i velmi razantně.

Bývají spojeny zejména s interpersonální problematikou, s neschopností i s neochotou, s nezájmem i s intelektuální impotencí, se snahou neměnit „dané“ a žít v klidu a pohodlí, s představou, že z výšin své funkce mohou dosáhnout všeho, a tedy i přimět ostatní, aby přijali tu pravdu, která mi vyhovuje.

I když se za pravdu poznání dnes neposílá na hranice, přesto lze pomocí institucionálních dopadů nejen „popálit a upálit“, ale vytvořit i takovou situaci a atmosféru, v níž se známá teze revoluční dialektiky, že poznání je omezené, zaměňuje za omezená poznání.

jeme antinomní stanoviska, která za určitých podmínek a při určitém postupu mohou být sama o sobě považována za pravdivá. Činíme tak proto, že nás tento postup nutí nezjednodušovat a prohlubovat daná poznání.

Pokusme se nyní provést určité „zpochybnění“ všech tří výše uvedených argumentů, o jejichž správnosti a nespornosti bychom vlastně neměli ani pochybovat.

Už jsme si ukázali, že každý odraz objektivní reality má subjektivní momenty. Takže „antinomie faktů“ je v tom, že bezprostřednosti poznání, které vystupují jako potvrzení a důkaz hodnověrnosti a objektivnosti faktů, mohou být současně označeny jako největší subjektivnost poznání.

A nejen to, lze vůbec taková poznání charakterizovat jako poznání bezprostředního průběhu? Vždyť každý výsledek vychází, využívá a opírá se o předchozí praxi subjektu. Navíc do tohoto poznání vstupují takové faktory zprostředkování, jakými jsou například jazyk a používaná terminologie, pojmy, jimiž poznávaný fakt popisujeme.

A tak vlastně to, co nazýváme obyčejně bezprostředním poznáváním, je svým způsobem zprostředkovaným poznáním. Vědecký jazyk stejně jako zkušenosti člověka a lidstva nejsou ničím statickým; s jejich změnami se mění i charakteristické „parametry faktů“.

I dalším „bezrozporným a jednoznačným argumentům“, jimiž jsme zdůvodňovali absolutnost a invariantnost faktů, je nutno bez milosti nastavit „zrcadlo antinomie“.

Například jsme si řekli, že popis je nejmenším stupněm zprostředkování. Nejméně tedy „vnáší subjektivní“, protože ještě neznamená interpretace, objasnění sledovaných jevů. „Přehlédli“ jsme však, že žádný popis nemůže být tak vyčerpávající a přesný, aby bral v úvahu a respektoval všechny nekonečné spojitosti a vlastnosti, projevy a „zkratky“ sledovaného objektu.

A nejen to. „Popis“ vlastně není jenom popisem. Určujícím pro to, abychom určité fakty popsali jako „dobré – špatné“, „reakční – pokrokové“, „revoluční – kontrarevoluční“, „progresivní – konzervativní“, jsou naše hodnotící přístupy, teoreticko-metodologická orientace našeho „popisování“.

Je tedy více důvodů, abychom si neustále kladli otázku, zda „interpretace našeho popisu“ skutečně odpovídá všem určujícím spojitostem zkoumaného jevu. *Jen takovou interpretaci, která respektuje určující spojitosti a souvislosti, můžeme označit za hlubší, objektivnější, a tedy i za pravdivější poznání.*

K druhému argumentu. Říkáme-li, že fakt je především diskrétní element, pak vědecký fakt je elementem soustavy poznání, a ta je tvořena soustavou diskrétních faktů. Soustava faktů určuje „specifickou váhu“, význam, hodnotu každého jednotlivého faktu. Lenin připomínal, že musíme sledovat celý souhrn faktů, „bez jediné výjimky“.

Skutečné objektivnosti, věrohodnosti poznání nedosáhneme libovolnými fakty, náhodnými, jedinečnými „faktíky“, individualizovaným projevem skutečnosti, ale fakty, které mají vlastnosti sociologického poznání, jež ve své reprezentativnosti a validitě „ukryjí“, „překonají“, „dají zaniknout“ ojedinelým, náhodným a výrazně individualizovaným projevům skutečnosti.

Zejména z hlediska bezprostředních potřeb praxe bude ve společenskovědním poznání vždy asi nejdůležitější, v jakém vztahu je reálný stav k programu revolučního hnutí, k jeho taktickým či strategickým cílům. Do posuzování tohoto vztahu by měla vstupovat jen solidní a reprezentativní fakticita.

Pro sociologa jsou však nejen zajímavé a podnětné, ale v dobrém smyslu toho slova i inspirující spíše „odchylky“ od těch poznatků, které odpovídají zákonům a zákonitostem sledovaných procesů. Nelze je přehlížet už také proto,

že právě tady se nejednou „rodí“ a utvářejí nové tendence, jejichž poznávání a studium vede k odhalení nových souvislostí a zákonitostí.(4)

Poznávání „odchylek“, ať jsou jakkoli paradoxní, vyžaduje, aby byly formulovány a ověřovány nové hypotézy. Je to cesta, na níž se zbavujeme ustálených představ, „posvěcených“ tradic a stereotypů a všeho, co omezuje naše myšlení a poznání.

I ve vztahu k těmto „odchylkám“, „ojedinelostem“ a individualizovaným projevům skutečnosti musíme uplatnit Leninův požadavek dívat se na každou otázku z hlediska toho, jak daný jev vznikl, jakými hlavními etapami ve svém vývoji prošel a čím se stal nyní.

*Pochopit historii vývoje sledovaných jevů umožňuje objasnit a charakterizovat podstatu dnešního stavu. Pochopit a odhalit podstatu dnešního stavu umožňuje lépe chápat jeho minulost. Historické je klíčem k logickému, a naopak.*

Konečně v zrcadle antinomie jiné optiky je možno posoudit i skutečnost, že vědecký fakt je element poznání, který je tvořen soustavou poznání. Ta má svůj nevyhnutelný předpoklad v interpretaci. Soustava faktů nemůže být bez adekvátní interpretace. Znamená to tedy, že vědecký fakt je a není diskrétním,

(4) Autor by na tomto místě mohl uvádět doslova stovky příkladů, jež tyto teze demonstrují. Např. obecně platná zjištění, že

74 % československé populace odmítá válku jako způsob řešení rozporů mezi dvěma světovými soustavami, že

81 % populace Československa je v případě potřeby ochotna bránit svou socialistickou vlast — zcela „ukrývají“, „překonávají“, dávají v procesu zobecňujícího poznání „zaniknout“ takové skutečnosti, že

8 % populace by přijalo válku jako „řešení“, nebo že

10 % se odmítá zúčastnit případné obrany socialistické vlasti.

Podobně i v jiných zjištěních se „ztrácí“ ono „ojedinelé“, výrazně individualizované či skupinové, např.:

Právo na práci považuje u nás za důležité a spíše důležité 92 % populace. A přesto existuje skupina lidí (cca 6 % populace), která toto právo považuje za nedůležité. Je to „jenom“ 8 % — ale v absolutních počtech to představuje 275 000 mladých lidí ve věku od 14 do 35 let (2 % dotazovaných odpovědělo nevim).

69 % populace Československa považuje za důležité, že naše společnost je vedena Komunistickou stranou Československa. Existují však i určité skupiny mladých lidí (asi 18 % dotazovaných), pro které je tato skutečnost spíše nedůležitá nebo rozhodně nedůležitá (13 % dotazovaných odpovědělo nevim).

Skutečnost, že ČSSR je začleněna do soustavy socialistických zemí v čele se SSSR, považuje 65 % mladých lidí za důležitou nebo spíše důležitou. Část mládeže — asi 20 % dotazovaných — tuto skutečnost hodnotí jako spíše nedůležitou nebo rozhodně nedůležitou (15 % dotazovaných odpovědělo nevim).

Na jedné straně tedy vědomí jistot socialismu, které zejména mladí lidé spojují se životem v míru, se zajištěním práva na práci, na vzdělání, se skutečností, že naše společnost je vedena komunistickou stranou, že ČSSR je začleněna do soustavy socialistických zemí atd., na straně druhé určitá — výrazně menší část mládeže — pro dosažení svých životních cílů považuje tyto skutečnosti za nedůležité.

Samozřejmě, že nás musí především zajímat, proč je tomu tak, kde jsou příčiny této „polarizace“, jak jsou tyto „polární skupiny“ diferencovány, zda se v absolutních počtech zvětšují nebo zmenšují atd. Představují významnou „odchylku“ od obecných tendencí a trendů, kterou nelze přehlížet ani ignorovat.

(Citované údaje viz Závěrečná zpráva ze šetření Ústavu pro výzkum veřejného mínění při FSÚ *Názory na úsilí socialistických krajín v boji za mier* (81—5). Vedoucí výzkumného týmu J. Mišovič; Závěrečná zpráva z výzkumu *Názory mladých lidí na jejich životní perspektivy a uplatnění při řízení* (86—5). Vedoucí výzkumného týmu S. Hampl.)

Obdobné „antipólové poznatky“ je možno ukázat na výzkumech aspirací mladých občanů Prahy v oblasti obecné morálky a mezilidských vztahů. Např. „snažit se žít jako čestný a poctivý člověk, chce 94 % dotazovaných. 5 % dotazovaných se nechce ani snažit, protože to je těžké a nedůležité. (Doplněná zpráva výzkumu 86-5 — soubor občanů Prahy ve věku 14—35 let. Zpracovala B. Navarová).

atomizovaným poznáním. Nese v sobě znaménka, atributy, momenty systému poznání, bez kterého neexistuje.

Ve vztahu k třetímu argumentu musíme připustit rozpornost teze o absolutní invariantnosti, stálosti, nepochybnosti a nezávislosti. Na straně jedné vědecký fakt v sobě nese, registruje události, hodnocení, které skutečně existovaly nebo existují. Na straně druhé charakteristika vědeckého faktu nemůže být posuzována jako něco absolutně nezávislého. V soustavě vztahů k jiným faktům, k zákonům a zákonitostem, které jsou jejich podstatou, přijímá charakteristika daného jevu či soudu vždy určité vlastnosti souhrnu, v němž je zařazen.

Nečiní tato skutečnost invariantnost faktů relativní? Nebylo by přesnější hovořit o invariantnosti přírodních faktů a připustit, že mnohá společensko-vědní poznání tuto vlastnost faktů nemají?

Konečně i nad takovými vlastnostmi vědeckého faktu, jakými jsou nevyvratitelnost, nepochybnost a nespornost, lze položit otázky. Tyto vlastnosti, které zpravidla charakterizují naše „absolutní pravdy“, bývaly klasiky marxismu-leninismu přijímány vždy s despektem. Pro B. Engelse byla „absolutní pravda“ čímsi, čemu se bránilo jeho dialektické myšlení a chápání.

V honbě za absolutními pravdami „... ulovíme hodně málo, leda snad jako- vosti a triviálnosti nejhoršího druhu“. Pro B. Engelse byl termín absolutní pravdy přijatelný jen u takových faktů a tvrzení, že pták má zobák, že Napoleon zemřel 5. května 1821 apod. Odmítal používat „... velkých slov na velmi jednoduché věci“ [Marx—Engels 1967 : 103—105].

Podobně i V. I. Lenin odmítá podobné „ploskosti“ a zdůrazňuje, že *nelze pohazovat slovy poslední, konečná, nevyvratitelná, věčná pravda*.

Dosáhnout nové kvalitativní etapy teorie a praxe socialismu nelze, aniž bychom se zamýšleli nad některými skutečnostmi „poznání o poznání“ a od-krývali jejich rozpory tam, kde se nám dříve zdálo, že „vše je naprosto jasné a samozřejmé“.

Všechny naznačené otázky se vlastně vztahují k pravdivosti vědeckého faktu a musí zůstat trvalým předmětem našeho poznání. Upřímně řečeno — československá filozofická a sociologická literatura na dané téma je velmi chudá. V hranicích sociologické publikace jsme nechtěli nic víc než ukázat nebo připomenout jisté problémy a formulovat otázky.

Některé skutečnosti jsou však evidentní už v této chvíli. *Jak by tedy mohl být charakterizován vědecký fakt?*

Vědecký fakt je základním fragmentem vědeckého poznání a v historickém vývoji se stává jeho elementární buňkou.

Vědecký fakt vystupuje jako zobecnění empirických údajů, které jsou analyzovány prostředky vědecké teorie; může být interpretován jako existující skutečnosti nebo jako poznatek o této skutečnosti.

Vědecký fakt překonává nahodilost, jedinečnost a „diskrétnost každodenního poznání“ a jako hodnověrný poznatek o určité události či procesu se stává logickou obecností pravdivého a objektivního.

Vědecký fakt je součástí systému tvrzení a důkazů, které nepopisují vlastnosti a vztahy vlastní reálným, každodenním jevům a skutečnostem, ale jsou v abstrakci idealizovaným odrazem skutečnosti.

Vědecký fakt je neustálá syntéza nikdy nekončící kontinuity a diskontinuity našeho poznání.

Vědecký fakt je z hlediska své pravdivosti dialektický.

Respektovat tyto skutečnosti znamená *opustit příslovečná zaklínání se absolutností vědeckého poznání vůbec*. Taková absolutizování nebo neustálá zdů-

vodňování pravdivosti zpravidla přehlíží okolnost, zda se mluví o faktech přírodovědních nebo společenskovědních.

A nejen to. My, kteří jsme spojeni se společenskovědním poznáním, musíme mnohem víc než dříve číst „*fenomény dialektické rozpornosti*“, *projevující se ve vlivech objektivního a subjektivního, jedinečného, zvláštního a obecného, nepochybného a pravděpodobného, nutného a náhodného, možného a skutečného, konkrétního a abstraktního, empirického a teoretického atd. Činí v každém zkoumaném vztahu vědecké fakty hluboce dialektickou skutečností.*

Jen při respektování těchto rozporností je možno pochopit jeden z mnoha paradoxů naší současnosti — totiž skutečnost, že přestože jsou lidé schopni vytvářet relativně dokonale struktury své organizace, společnost jen s velkými omezeními dokáže ve prospěch svého harmonického vývoje absorbovat vědecká poznání, jimi se řídit a optimálně je využívat. Dokonce žijeme v neustálém nebezpečí, že výsledků relativně dokonale vědy a techniky bude využito proti optimálnímu vývoji lidstva, popřípadě pro jeho zničení vůbec.

## Literatura

- Cirbes, V. a kol.: *Filozoficko-metodologická východiska společenských věd*. Bratislava, Veda 1987.
- Čížek, F.: *Fakta jsou fakta?* Tvorba 1987, č. 8.
- Dorotíková, A.: *Marxistická teorie hodnot a společenskovědní poznání*. Nová mysl 1987, č. 7—8.
- Fojtík, J.: *Projev na shromáždění ke 40. výročí Nové myslí*. Nová mysl 1987, č. 6.
- Gorbačov, M.: *O úkolech strany při zásadní přestavbě řízení ekonomiky*. Rudé právo 26. 6. 1987.
- Jakovlev, A. N.: *Dosažení kvalitativně nové úrovně sovětské společnosti a společenské vědy*. Kommunist 1987, č. 8.
- Jakovlev, A. N.: *Přestavba společenského vědomí*. Pravda 10. 4. 1987.
- Kunovjánek, V.: *K otázkám přestavby ve společenských vědách*. Nová mysl 1987, č. 6.
- Lenin, V. I.: *Materialismus a empiriokriticismus*. In: Spisy, sv. 14. Praha, Svoboda 1958.
- Martynovič, S. F.: *Fakt nauki a jeho determinacija*. Izdatelstvo Saratovského universiteta 1983.
- Marx, K. — Engels, B.: *Spisy, sv. 21*. Praha, SNPL 1967.
- Merzon, L. S.: *Lenin o pravdě a problém vědeckého faktu*. In: Voprosy filosofii i sociologii. Leningrad 1970.
- Richta, R.: *Člověk a technika v revoluci našich dnů*. Praha, Čs. společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí 1963.
- Smirnov, V. A.: *Urovní znalosti i etapy procesu poznání*. In: Problemy logiki naučného poznání. Moskva, Nauka 1974.

## Резюме

### К. Рихтаржик: Научные факты

Научное познание системно организовано, а также его результаты необходимо систематизировать. Простое накопление фактов приобретает в систематизации новые качества.

Системность является теоретико-методологической ориентацией, приводящей к достижению целостного взгляда. Она требует, чтобы каждый факт, каждое явление, процесс и каждая вещь обсуждались в целостности, следовательно, в единстве разнообразных и универсальных отношений.

Этимологически значение слова факт менялось и меняется в связи с практической деятельностью людей. Научный факт является элементом системной организации научного познания. В сущности можно применить априорную и апостериорную модель подхода к систематизации повседневных эмпирических знаний.

Источником фактов нашего познания является не только объективная действительность, но и сама идейная деятельность. Объективное в процессах познания — в своем содержании иное понятие, отличающееся от объективного в смысле независимого от сознания.

Научный факт становится новым качеством также и потому, что он исходит из непосредственных фактов нашей жизни. Эмпирическое познание является неизбежным этапом нахождения общего, существенного, которое позволяет нам выявить тенденции, сформулировать законы и закономерности познания. Наука не может быть наукой без эмпирических данных о мире и его конкретных проявлениях.

«Общее» является возвращением к работе на более высокой основе, путем активного преобразования данной действительности. В этой общности научный факт становится компонентом фактов системы познания.

Бесконечное множество и разнообразие практики невозможно отразить даже научными фактами. Реальное совершенство и истинность познания — всегда также его фактическая ограниченность.

В нашем познании мы должны, сегодня больше, чем раньше, «уважать феномены диалектической противоречивости», проявляющиеся во влиянии объективного и субъективного, индивидуального, особенного и общего, несомненного и вероятного, неизбежного и случайного, возможного и действительного, конкретного и абстрактного, эмпирического и теоретического и т. п.

## Summary

### K. Rychtařík: Scientific Facts

Scientific cognition is systematically organized, and also its results must be systematized. Systematization lends new qualities to the simple accumulation of facts.

Systematism is a theoretico-methodological orientation conducive to a complex viewpoint. It requires each fact, each phenomenon, each process and each thing to be considered in their wholeness, i. e. in the unity of diverse and universal relations.

Etymologically, the meaning of the word "fact" has been and is subjected to change in connection with the practical activity of people. The scientific fact is an element of the system organization of scientific cognition. In substance it is possible to apply the a-priori and the a-posteriori model of approach to the systematization of everyday empirical findings.

Facts of our cognition have their source not only in objective reality but also in the intellectual activity itself. In cognitive processes, "objective" is a term whose content is quite different from that of "objective" in the sense of "independent of consciousness".

The scientific fact comes to imply a new quality due to its being based on facts of the immediate realities of our life. Empirical cognition is an inevitable stage in discovering the general, the substantial, which enables us to disclose tendencies, to formulate laws and regularities of cognition. Science cannot be science without empirical data on the world and on its concrete manifestations.

"Generality" involves a return to work on a higher level, a method of actively transforming the given reality. In this generality, the scientific fact becomes a part of the facts constituting the system of knowledge.

Not even scientific facts can cover the vast multitude and diversity of practice. The real perfection and truth of knowledge always represent its actual limitations.

In our cognition, "phenomena of dialectical contradiction must be held in esteem" more than ever before. They manifest themselves in the effects of the objective and the subjective, the unique, the particular and the general, the indubitable and the probable, the necessary and the fortuitous, the possible and the real, the concrete and the abstract, the empirical and the theoretical, etc. In each examined relation they turn scientific facts into a profoundly dialectical reality.